

EUROPA ORIENTALIS II (2020)

Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw bałtyckich

ISSN 2081-8742

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/EO.2020.002>

Роман Офіцинський
(Закарпатський інститут
післядипломної педагогічної освіти –
Ужгород, Україна)

**Євреї Карпатської України
(1938–1939): соціально-
-економічне і національно-
-культурне становище**

Słowa kluczowe: populacja; rząd; struktura społeczna

Keywords: population; government; social structure

Стосовно політичних аспектів означеної проблематики вже побачили світ наукові праці, зокрема з нагоди 80-ліття від дня проголошення незалежності Карпатської України¹. Ведеться мова здебільшого про характер чехословацької державної етнонаціональної політики щодо єврейської меншини з акцентом на дії регіональної влади чи об'єднань громадян у дражливих моментах, які підпадають під ознаки антисемітизму. Проте чимало важливих питань і фактів, які дають переконливішу й об'єктивнішу картину, залишились поза увагою цих дослідників.

Після розпаду Австро-Угорщини наприкінці 1918 р. край, котрий нині офіційно іменується Закарпатською областю України, або ж За-

---

¹ М. Михайлюк, *Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь / Карпатська Україна*, [w:] *Карпатська Україна – незалежна держава*, Ужгород 2019, с. 140–153.

карпаттям, відійшов до Чехословаччини під назвою Підкарпатська Русь. Його пересічне населення потрапило під сильний вплив демократичного світського середовища, що панувало в новій державі. Демографічне і соціальне становище євреїв, доволі чисельної та впливової в регіоні етнічної групи, не зазнало значних змін.

У Чехословацькій Республіці євреїв визнали національною меншиною. У Підкарпатській Русі 1930 р. вони склали сьому частину населення і близько 30% від чисельності всіх євреїв Чехословаччини. Закарпатські євреї переважно проживали в селах, займалися в основному торгівлею, громадським харчуванням, сільським господарством. За чехословацького правління певна частина з них записувалася до інших національностей.

Згідно з матеріалами переписів населення, розрахунками і припущеннями вчених (з урахуванням територіальних змін і специфіки переписних методик), протягом першої третини ХХ ст. на Закарпатті реальна чисельність (за віросповіданням) євреїв зросла на 37%, або в абсолютних числах збільшилася на 27,5 тис. осіб: від 75 тис. у 1900 р. до 102,5 тис. у 1930 р. В обидвох випадках вони становили 14% населення провінції (краю)². При цьому відзначимо, що у викладі таких даних у наукових дослідженнях є розбіжності. Адже в переписних листах австро-угорського періоду не було граф „національність” і „рідна мова”. Натомість враховували розмовну мову і віросповідання. Оскільки євреїв за розмовною мовою не виділили в окрему етнічну групу, то вважається, що в 1900 р. 112,4 тис., а в 1910-му – 128,8 тис. осіб єврейського походження в межах Закарпаття віднесено до угорців і німців³. Чехословацькі переписи етнічну належність визначали за рідною мовою і національністю, тому точніші. Отож подаючи демографічні дані з цитованих джерел, маємо на увазі, що вони не стільки суперечливі, скільки здобуті неоднаково, з корегуваннями.

Понад третина закарпатських євреїв постійно мешкала в сільській місцевості та понад половина з них заробляла на життя фізичною працею як хлібороби, пастухи, фурмани, ремісники. Саме ця промовиста

² П. Магочій, *Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис*, Ужгород 2005, с. 5.

³ М. Тиводар, *Етнодемографічні процеси на Закарпатті (I – початок III тисячоліття)*, „Народна творчість та етнографія” 2010, № 1, с. 4–31; *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*, Budapest 2013, s. 18.

деталь вважається однією з особливостей єврейської присутності на Закарпатті⁴. Менше двох третин євреїв краю жили в містах. Прикметно, що наприкінці 1930-х рр. Мукачево (демографічно друге після Ужгорода місто регіону) образно називали Палестиною, позаяк у ньому, особливо в середмісті, мешкали переважно євреї⁵.

Згідно з переписом населення 1930 р., коли вперше дозволили визначатися саме за національною ознакою (не за мовою чи віросповіданням, як раніше), в краї, що тоді офіційно в складі Чехословаччини називався Підкарпатська Русь, проживало 718 586 осіб. Із них – 445 213 українців (62%), 106 336 угорців (15,2%), 91 212 євреїв (12,7%), 26 876 чехословаків (чехів і словаків) (4,2%), 14 258 румунів (2%), 11 490 німців (1,6%), 16 212 чужинців (іммігранти різних національностей без чехословацького громадянства) (2,3%)⁶. Тоді українців офіційно й у пресі називали також етнонімом русини, угорців – мадяри, росіян – руські чи москалі, євреїв – жиди, а чехів і словаків – чехословаки.

Напередодні Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. в Підкарпатській Русі (загальна площа 12,6 тис. кв. км) проживало 105 тис. євреїв, або майже 13% від усього населення краю (834 тис. осіб)⁷. Тобто за вісім років (від 1930 р.) їх чисельність формально збільшилася на близько 14 тис. осіб. Відповідно до рішення цього арбітражу до Угорщини відійшла частина Підкарпатської Русі (1,7 тис. кв. км), де мешкало 27,4 тис. євреїв. У Підкарпатській Русі / Карпатській Україні їх залишилось 77,6 тис. осіб. Знову ж таки, підкреслимо, що вказані цифри, попри офіційний характер, є орієнтовними.

Вельми показова соціальна структура поліетнічного населення краю (див. табл. 1), що проявляло трудову активність у різних сферах економічного життя. Закарпатські євреї тоді домінували в торгівлі мішаним товаром, громадському харчуванні та готельно-ресторанній справі, складали більшість серед поштових службовців й у галузі охорони здоров'я (на цьому окремо звертаємо увагу далі).

⁴ М. Макара, *Гнані долею. Етносоціальний нарис історії єврейства на Закарпатті, „Карпатський край”* 1995, № 9–12, с. 12–18.

⁵ В. Гренджа-Донський, *Щастя і горе Карпатської України*, Ужгород 2002, с. 56.

⁶ *Підкарпаття в статистичному висвітленні*, „Нова Свобода” 1938, 21 вересня, с. 5.

⁷ В. Гренджа-Донський, *op. cit.*, с. 65, 423.

Таблиця 1. Етносоціальна структура населення Закарпаття 1930 р. (кількість осіб)

Завяття / Етнос	Підприємці			Службовці							Учителі
	рільники	торгівці	корчмари, готельєри	лісові	промислові	поштові	соціальні (кас хворих)	залізниць	органів влади і судів	інші (крім освіти і медицини)	
українці	57 586	205	71	57	29	71	218	1 216	829	695	1 418
угорці	10 287	504	71	67	116	156	75	639	318	233	319
євреї	3 100	4819	808	10	150	192	14	17	88	587	170
чехи і словаки	826	185	81	246	227	187	334	640	3 127	125	735
румунни	1 124	5	–	–	–	–	3	13	13	7	12
німці	767	37	12	34	60	11	15	70	63	6	48
чужинці	461	218	12	17	85	32	6	45	66	165	118

Джерело: Підкарпаття в статистичному висвітленні, „Нова Свобода” 1938, 21 вересня, с. 5.

Якщо раніше – у ХІХ і на початку ХХ ст. – крайова економіка, легальна і тіньова, перебувала практично в руках представників єврейської спільноти (орендували землі, брали від держави підядри на будівничі проекти і ремонти доріг, займалися лихварством і контрабандою), то в 1920-х–1930-х рр. молода генерація чеських та українських крамарів, ремісників, кооператорів поступово витіснила їх на другий план.

Наведемо локальний приклад. Українські селяни в селі Нягово (нині Добрянське Тячівського району Закарпатської області), що раніше було «бідолашним селом» через малородючі ораниці, взялися за садівництво. Вирощені ними яблука сорту Джонатан успішно конкурували з такими ж американськими і добре зберігались аж до наступного врожаю. Селяни відмовились від посередницьких послуг перекупників-євреїв. Як оповів 11 лютого 1939 р. головному редактору провідної крайової газети „Нова свобода” Василюві Гренджі-Донському селянин із Нягова, п’ять років тому він продав єврейському торговцеві урожай яблук за 4 тис. крон із доставкою їх на залізничну станцію для німецького покупця, що заплатив посередникові 17 тис. крон, або чвертеро дорожче. Відтоді селянські господарства перейшли на прямі поставки своїх яблук, заробляючи за сезон по 40–50 тис. крон. До того ж, через рух тверезості в тому селі збанкрутували корчми. Натомість українці скуповували в євреїв землю і закладали нові сади⁸.

Економічні умови євреїв, як і всіх етнічних спільнот, погіршились у 1930-ті рр. через негативний депресивний вплив світової економічної кризи на закарпатське суспільство⁹. Це десятиліття одночасно стало періодом зростання числа малих підприємств і кооперативів, власниками яких були українці, що кидало виклик попередній єврейській перевазі у мережі роздрібної торгівлі.

Рівноправне економічне суперництво час від часу переходило в гостріші публічні форми – бойкот і полеміку, спричинивши тертя і протидію єврейської громади. Зазвичай подібного роду скарги чехословацький уряд ігнорував, про що довідуємось із двох публікацій газети „Нова Свобода” (виходила в Ужгороді) в серпні 1938 р.

⁸ В. Гренджа-Донський, *op. cit.*, с. 135–136.

⁹ Ch. Kugel, *Židé na Podkarpatské Rusi*, [w]: *Podkarpatská Rus*, Bratislava 1938, s. 149–152.

Спершу мовилося про надумане звинувачення в антисемітизмі українських учителів, які заснували споживче товариство в с. Березово Хустського округу¹⁰, відтак – про спроби завадити призначенню публічними нотарями чільних представників національно-культурного руху Михайла Брашайка до Ужгорода та Івана Долинського до Хуста. У цьому контексті зазначено: „Ми не нападали на іменованих жидів-нотарів, ми не нападаємо на іменованих жидів-лікарів, не нападаємо на жидів-суддів, а яким правом сміють такі собі жидки, таким простацьким способом нападати на особи наших видних людей?”¹¹.

Як відзначив класик чеської літератури Іван Ольбрахт у нарисі *Село одинадцятого століття* (1932), пануванню євреїв-фінансистів на міжвоєнному Закарпатті поклали край „Підкарпатський банк”, „Легіобанк”, „Словацький банк” і „Дунайський банк”, що давали позики під низькі відсотки¹². У крупних містах легіонерські швейні майстерні та взуттєві магазини чехословацького концерну „Батя” перебрали на себе задоволення попиту на товари і послуги, що невпинно зростав у регіоні.

У публіцистичній статті *Євреї І*. Ольбрахт зазначив політичну орієнтованість більшості закарпатських євреїв на адміністраторів-господарів краю – чехів. Не випадково у школах із чеською мовою навчання, заснованих передусім для дітей чиновників, єврейські школярі склали 90% усіх учнів. Не дивно, що станом на 1938 р. місцеві євреї задіяли тільки 7 початкових шкіл на рідній мові навчання та 2 середні – реальні гімназії в Ужгороді (директор Вінценз Куба, 14 педагогів) та Мукачеві (директор Хаїм Кугель, 12 учителів)¹³.

Тоді часто говорили з іронією: якщо в селі є одна єврейська сім'я, то школу відкривають чеськомовну¹⁴. Єврейські школярі ставали зразками для ровесників-українців, оскільки рано з ліхтарями в руках і шматком хліба в торбі поспішали до своєї релігійної школи, де чи-

¹⁰ *Чи то антисемітизм?*, „Нова Свобода” 1938, 4 серпня, с. 2.

¹¹ *Безпримірна жидівська агресія на Підк. Русі*, „Нова Свобода” 1938, 19 серпня, с. 1–3.

¹² Р. Офіцінський, *Відображення життя і побуту закарпатських євреїв у творчості Івана Ольбрахта*, „Молодь – Україні” 1994, т. 2, с. 71–77.

¹³ F. Stojan, *Representační sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938*, Prešov 1938, s. 4, 72, 76.

¹⁴ М. Макара, *op. cit.*, с. 16.

тали Святе письмо. Коли провиднілося, прямували до світських шкіл, аби навчитися досконаліше читати, писати, рахувати. Зазвичай у школі єврейські учні затримувались до пізнього вечора. Образно кажучи, їхні ровесники-християни вже давно спали, а вони лише тоді з ліхтарями поверталися додому¹⁵.

Пересічно вважалося, що місцевій українській молоді була відомою таємниця успіху євреїв: „Чому знає він краще рахувати, чому стане він кращим торговцем, заробляє легше хліб як многі християнські діти? Подумайте і прийдете на то, що наука і труд все переможуть”¹⁶. Йшлося про старанність і працелюбство.

Переважно матеріальне становище закарпатських євреїв не викликало захоплення. Так, господар, який заробляв 400 чехословацьких крон щомісячно, платив рабинові 200 крон річного релігійного податку, 26 крон щомісячно за ритуальну купіль для дружини і для себе. Через спеціальні ритуальні націнки кілограм передньої телячої частини йому обходився на 2 крони дорожче, ніж будь-кому, літр молока – на 40 гелерів дорожче, а за різання курки шехтер (різник) брав 2 крони. „Коли ж вранці мій господар... веде розмову зі своїм богом, по його вусатому обличчю, мов горох, котяться сльози. Звідки брати? З чого жити?” – занотував І. Ольбрахт¹⁷.

Простий вихід із складної ситуації взяли показати сповідники сіонізму, що активно проникав у закарпатські міста і села. Сіоністи-соціалісти (гехалуци) створювали мережу гашхар, тобто спеціальних шкіл із гуртожитком – кедмою, де готували молодь до відправки в Палестину. Така гашхара існувала й у с. Косино Берегівського округу.

На протигагу гехалуцам, євреї-ортодокси заснували організацію спортивного типу „Мізрахі”. Її прибічники носили світло-зелені блузи з вишитою жовтою зіркою Давида на рукавах. Радикали-націоналісти (бетари) – третя розповсюджена тоді течія сіонізму. Це організація військового зразку, її члени видалялися з-поміж інших темно-коричневими блузами і шапочками з вишитим семираменним свічником.

Між двома світовими війнами близько 10 тис. євреїв перебрались із Закарпаття на історичну близькосхідну батьківщину Ерец-Ізраель

¹⁵ Р. Офіцинський, *op. cit.*, с. 75.

¹⁶ *Жидовські школи в Марамороши*, „Наш родный край” 1925, № 1, с. 12.

¹⁷ Р. Офіцинський, *op. cit.*, с. 71–77.

і приблизно стільки ж у західні регіони Чехословаччини¹⁸. У той же час, наприклад, уряд Невілла Чемберлена активно заохочував єврейських емігрантів із Чехословаччини, Угорщини, Польщі, Румунії, Італії заселяти на пільгових умовах віддалені колонії Британської імперії – Гайану, Танганьїку, Родезію.

На міжвоєнному Закарпатті до остаточного розпуску всіх політичних партій в Чехословаччині в грудні 1938 р. активно діяли політичні сили за національними ознаками¹⁹. Серед них – Єврейська сіоністська партія, Єврейська демократична партія, Єврейська громадянська партія. Згодом у радянський час їх віднесли до „ворогів народу”, „вірної агентури іноземного імперіалізму”²⁰. Усі вони з тактичних міркувань були проурядовими, а ідеологічно – клерикальними.

Організаційно найсильніших – сіоністів – очолював Хаїм Кугель (1896–1953), родом із м. Мінськ (Білорусь). На парламентських виборах 1935 р. Єврейська сіоністська партія висунула свого кандидата у спільному списку із Чехословацькою соціал-демократичною партією й за результатами голосування виборола одне місце в парламенті²¹. Депутатом став Х. Кугель, який після розпаду Чехословаччини репатріювався в Палестину й у 1942–1953 рр. трудився мером м. Холон як висуванець Партії робітників Землі Ізраїльської.

Будучи депутатом чехословацького парламенту, Х. Кугель неодноразово давав відсіч антисемітським висловлюванням лідерів угорських і німецьких партій, проте уникав гарячих дискусій навколо крайової автономії та мовного питання на Закарпатті.

У таких етнополітичних обставинах проживали мешканці краю на момент переломних державно-правових змін, коли в жовтні 1938 р. чехословацький уряд надав автономію Підкарпатській Русі (Карпатській Україні). 28 грудня 1938 р. в м. Хуст голова уряду Карпатської України Августин Волошин дуже прихильно прийняв делегацію крайової єврейської громади в складі 12 осіб на чолі з депутатом чехосло-

¹⁸ *Закарпатье*, [w:] *Электронная еврейская энциклопедия*, Іерусалим 2005, т. 2, с. 523–525.

¹⁹ М. Токар, *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939)*, Ужгород 2006, с. 263, 265.

²⁰ С. Білак, *Народ за ними не пішов*, Ужгород 1981, с. 116.

²¹ J. Brandejs, *Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935*, [w:] *Podkarpatská Rus*, Bratislava 1936, s. 72–88.

вацького парламенту Хаїмом Кугелем²². Ця зустріч мала принциповий характер.

Місцеві євреї засвідчили лояльність і підтримку української влади автономного краю, отримали чіткі освітні гарантії (як-от: „жидівські діти хай ходять до жидівської школи, в якій будемо респектувати українську мову, історію, літературу й культуру”) та можливості реалізувати національно-культурні прагнення шляхом створення Жидівської центральної канцелярії в Карпатській Україні.

Подібне повторив карпатоукраїнський міністр Юлій Ревай у заяві для представників світової преси в лютому 1939 р. в Празі. Він підкреслив, що єврейська меншина складає 12% населення Карпатської України, будучи важливим економічним чинником розбудови автономії²³. Промовистий факт: до 1 лютого 1939 р. в органах влади Карпатської України зголосилися (заресструвалися) 637 нелегалів – утікачів із частини краю, що відповідно до Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. відійшов до Угорщини²⁴. Серед них було 333 українців (52%), 195 євреїв (31%), 109 чехів (17%).

Цілком логічно, що в переддень виборів до крайового парламенту – сойму Карпатської України – 12 лютого 1939 р. серед євреїв, які мали рівне виборче право з українцями та іншими національностями, масово поширювалися листівки рідною мовою²⁵. У них переконували голосувати за єдиний список Українського національного об'єднання та національних меншин. Серед цих 32 кандидатів, яких обрали депутатами сойму, троє представляли інтереси національних меншин – німецької, румунської, чеської. Натомість єврейська спільнота не делегувала окремого представника.

У частині Закарпаття, що відійшла за Віденським арбітражем Угорщині, на все те реагували надто нервово і з неперемірливою стилістикою. Угрорусофільська газета «Карпаторусский голос» (виходила російською мовою в Ужгороді) вважала, що цей крок А. Волошина продиктований сподіваннями єврейських інвестицій. І риторично

²² *Делегація жидівських віроісповід. громад у прем'єра Волошина*, „Нова Свобода” 1939, 1 січня, с. 3.

²³ П. Стерчо, *Карпато-Українська Держава*, Львів 1994, с. 86–87.

²⁴ *Статистика втікачів з території відступленої Мадящини*, „Нова Свобода” 1939, 25 лютого, с. 4.

²⁵ Ю. Боржава, *Від Угорської Русі до Карпатської України*, Філадельфія 1956, с. 46.

підсумувала: „Интересно, что скажет на это Гитлер, когда евреи на Карп[атской] Руси получают больше прав, чем карпаторусские «мацкали»?»²⁶.

Як і „Карпаторусский голос”, ужгородська газета „Наш путь” була ідеологічним рупором соратників місцевого епатажного політика Степана Фенцика, котрий за взірцем мав італійських фашистів. Для їхньої риторики ксенофобія служила живильним підґрунтям. Недарма „Наш путь” у першій половині 1938 р. розмістив декілька різких коментарів з приводу політичних, освітніх і соціальних колізій. Зокрема, репортер газети звернув увагу на село Росвигово (нині мікрорайон м. Мукачево), де знаходилося дві школи – стара руська (українська) в поганому місці біля дороги, а нова чеська, куди „одни евреи ходят” – у престижному – біля річки Латориця навпроти греко-католицької церкви²⁷.

За іншої нагоди „Наш путь” описав інцидент, який трапився в містечку Тячів у суботу 2 квітня 1938 р. – на шабас, коли євреям із релігійних мотивів не дозволено виконувати жодної фізичної роботи²⁸. Проте невідомі нападники розбили вітрину книжкового магазину „Наше діло”, де продавалися відкритки з карикатурами, на яких зобразили марамороських євреїв.

„Наш путь” не пропустив нагоди наголосити, що начебто комунізм та єврейство є речами невіддільними²⁹. Наразі розвінчувались т. зв. „красные Моисеи”, тобто найбільш діяльні закарпатські комуністи – Ерне Найман із м. Берегово, жителі Ужгорода – адвокат Мозеш Юдкович, власник готелю Герман Феєр, банкір Дезидерій Армін, а також Адольф і Давид Пфєфери, Дюла Браун, Шаму Габерман, Арпад Кровиць, Мозес Шімон.

Як зазвичай в переломних обставинах, у Карпатській Україні мали місце побутові суперечки і хуліганські дії через політичну, соціальну і національну неприязнь, вистачало охочих отримати зиск для особи-

²⁶ *Что с „Еврейской Центральной Канцелярией”?*, „Карпаторусский голос” 1939, 12 марта, с. 2. У перекладі українською: „Цікаво, що скаже на це Гітлер, коли євреї на Карпатській Русі отримають більше прав, ніж карпаторосійські «москалі»?”.

²⁷ *Чешские школы для евреев*, „Наш путь” 1938, 15 января, с. 3.

²⁸ *Наши евреи*, „Наш путь” 1938, 12 апреля, с. 3.

²⁹ *Еврейский штаб – Коммунистическая партия Подк. Руси*, „Наш путь” 1938, 7 июня, с. 3.

стих, патріотичних, а нерідко і підривних цілей³⁰. Англійський журналіст Майкл Вінч, який від 1 січня до 15 березня 1939 р. подорожував краєм, розповів про збір пожертв серед євреїв представниками громадської парамілітарної організації „Карпатська Січ”. Без прояснення подробиць і з чужих уст він повідомив про два випадки („в одному гірському містечку” та „в листопаді в одному місті на заході Карпатської України”), де йшлося про суми відповідно 10 тис. і 15 тис. крон в обмін на прихильне ставлення³¹. Однак подібні „благодійні акції” були самодіяльними і поодинокими.

Якраз у Празі діяло представництво уряду Карпатської України в складі семи осіб на чолі з Вікентієм Шандором. Саме воно за дорученням прем’єра А. Волошина займалось перемовинами з іноземними консульствами щодо переїзду півтори сотні єврейських сімей з Карпатської України до Палестини. До того ж, уряд А. Волошина в Хусті посприяв, аби чехословацьке громадянство отримали стільки ж сімей (150) австрійських євреїв, які втекли з території, анексованої нацистською Німеччиною³².

Місцеві євреї сподівалися на мирне міжнаціональне співіснування в умовах розгортання державотворчих процесів у Карпатській Україні в складі Чехословацької федерації. Одночасно посилились еміграційні настрої та інтерес до вивчення англійської мови. Разом із тим серед єврейської спільноти поширилося шахрайство і фіктивні продажі громадянства Великобританії за ціною від 600 до 1000 фунтів стерлінгів для тих, які не знали англійської та не збиралися емігрувати, а лиш отримати своєрідний дипломатичний захист у нестабільний час³³.

Тодішніх євреїв усього світу дедалі більше приваблювали т. зв. вільні професії, представників яких зачисляли до інтелігенції: лікарі, юристи, науковці, банкіри. Мешканці адміністративно-політичного утворення Карпатська Україна не стали винятком у цьому. Необхідно зауважити, що після Віденського арбітражу до Угорщини у відносних

³⁰ М. Jarnecki, T. Kołakowski, „*Ukraiński Piemont*”. *Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*. Warszawa 2017, s. 158–159.

³¹ М. Вінч, „*Одноденна держава*”: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України, Київ 2012, с. 40, 70, 121.

³² В. Шандор, *Карпатська Україна – зфедерована держава (жовтень 1938 – березень 1939)*, Нью-Йорк 1968, с. 9, 13.

³³ М. Вінч, *op. cit.*, с. 185, 191.

числах відійшла основна частина закарпатської інтелігенції. Отож у Карпатській Україні євреї виконували загалом важливу соціальну й виробничу роль.

Візьмемо хоча б медицину. Станом на 1938 р. в краї працювало всього 305 лікарів, зокрема 86 в Ужгороді, 60 в Мукачеві та 39 у Берегові, що після 10 листопада 1938 р. відійшли до Угорщини. У межах істотно територіально обкраяної Карпатської України залишилося тільки 118 лікарів, або трохи більше третини³⁴. Серед них частка євреїв досягла 35% і була найвищою. В абсолютних цифрах лікарі Карпатської України розподілилися за національною ознакою наступним чином: євреї (41 особа), українці (36), росіяни (24), чехи (9), угорці (4), інші (4).

Отже, євреї Карпатської України в якісно нових політичних і економічних умовах 1938–1939 рр. зберігали подвійну лояльність до чехословацької влади – центральної та крайової. Навзаєм прихильність до єврейської спільноти підкреслював автономний уряд А. Волошина, що дисонувало міжнародній ситуації, в якій опинилася Карпатська Україна. Адже в Карпато-Дунайському регіоні першу скрипку грала нацистська Німеччина, що послідовно проводила антисемітський наступ. Як не парадоксально, утиски (відтак і винищення) в Європі євреїв та ліквідація Карпатської України стали в унісон наріжними каменями гітлерівської політики.

Streszczenie

Żydzi Ukrainy Karpackiej (1938–1939): status społeczno-gospodarczy i narodowo-kulturowy

W artykule stwierdza się, że Żydzi Ukrainy Karpackiej byli lojalni wobec władz Czechosłowacji – zarówno centralnych, jak i regionalnych. Autonomiczny rząd Augustyna Wołoszyna tolerował społeczność żydowską, chociaż region był zdominowany geopolitycznie przez nazistowskie Niemcy, które realizowały politykę antysemityczną. A. Wołoszyn złożył wniosek o relokację 150 rodzin żydowskich z Ukrainy Karpackiej do Palestyny oraz o obywatelstwo czechosłowackie dla tyłuż austriackich rodzin żydowskich. Lokalni Żydzi otrzymali gwarancje narodowo-kulturowe.

³⁴ *Лікарі в Карпатській Україні*, „Нова Свобода” 1939, 2 березня, с. 3.

Summary

Jews of the Carpathian Ukraine (1938–1939): socio-economic and national-cultural status

The article states that the Jews of the Carpathian Ukraine were loyal to the Czechoslovak authorities – the central and regional ones. The autonomous government of Avhustyn Voloshyn tolerated the Jewish community, although the region was geopolitically dominated by Nazi Germany, which pursued anti-Semitic policy. A. Voloshyn applied for the relocation of one and a half hundred Jewish families from Carpathian Ukraine to Palestine and for Czechoslovak citizenship for the same quantity of Austrian Jewish families. Local Jews received national-cultural guarantees.

Bibliografia

- Безпримірна жидівська агресія на Підк. Русі*, „Нова Свобода” 1938, 19 серпня, с. 1–3.
- Білак С., *Народ за ними не пішов*, Ужгород 1981.
- Боржава Ю., *Від Угорської Русі до Карпатської України*, Філадельфія 1956.
- Вінч М., *„Одноденна держава”: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України*, Київ 2012.
- Гренджа-Донський В., *Щастя і горе Карпатської України*, Ужгород 2002.
- Делегація жидівських віроісповід. громад у прем'єра Волошина*, „Нова Свобода” 1939, 1 січня, с. 3.
- Еврейський штаб – Коммунистическая партия Подк. Руси*, „Наш путь” 1938, 7 юнія, с. 3.
- Жидовськи школи в Марамороши*, „Наш родный край” 1925, № 1, с. 12.
- Закарпатье*, [w:] *Электронная еврейская энциклопедия*, ред. И. Орен, М. Занд, Иерусалим 2005, т. 2, с. 523–525.
- Лікарі в Карпатській Україні*, „Нова Свобода” 1939, 2 березня, с. 3.
- Магочій П., *Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис*, Ужгород 2005.
- Макара М., *Гнані долею. Етносоціальний нарис історії єврейства на Закарпатті*, „Карпатський край” 1995, № 9–12, с. 12–18.
- Михайлюк М., *Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь / Карпатська Україна*, [w:] *Карпатська Україна – незалежна держава*, ред. С. Віднянський та ін, Ужгород 2019, с. 140–153.
- Наши евреи*, „Наш путь” 1938, 12 апреля, с. 3.

- Офіцінський Р., *Відображення життя і побуту закарпатських євреїв у творчості Івана Ольбрахта*, „Молодь – Україні” 1994, т. 2, с. 71–77.
- Підкарпаття в статистичному висвітленні*, „Нова Свобода” 1938, 21 вересня, с. 5.
- Статистика втікачів з території відступленої Мадярицині*, „Нова Свобода” 1939, 25 лютого, с. 4.
- Стерчо П., *Карпато-Українська Держава*, Львів 1994.
- Тиводар М., *Етнодемографічні процеси на Закарпатті (I – початок III тисячоліття)*, „Народна творчість та етнографія” 2010, № 1, с. 4–31.
- Токар М., *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939)*, Ужгород 2006.
- Чешские школы для евреев*, „Наш путь” 1938, 15 января, с. 3.
- Чи то антисемітизм?*, „Нова Свобода” 1938, 4 серпня, с. 2.
- Что с „Еврейской Центральной Канцелярией”?*, „Карпаторусский голос” 1939, 12 марта, с. 2.
- Шандор В., *Карпатська Україна – зфедерована держава (жовтень 1938 – березень 1939)*, Нью-Йорк 1968.
- Brandejs J., *Vývoj politických poměrů na Podkarpatské Rusi v období 1918–1935*, [w:] *Podkarpatská Rus*, red. J. Zatloukal, Bratislava 1936, s. 72–88.
- Jarnecki M., Kołakowski T., *„Українські Піємонти”. Ruś Zakarpacka w okresie autonomii 1938–1939*, Warszawa 2017.
- Kugel Ch., *Židé na Podkarpatské Rusi*, [w:] *Podkarpatská Rus*, red. J. Zatloukal, Bratislava 1936, s. 149–152.
- Stojan F., *Reprezentální sborník veškerého školství na Podkarpatské Rusi při příležitosti 20 letého trvání ČSR. 1918–1938*, Prešov 1938.
- Zsidók Kárpátalján. *Történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*, Budapest 2013.